

ՀՈՂՄԻԿԻ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆԸ. ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

THE ARCHAEOLOGICAL SITE OF HOGHMIK: THE HISTORY AND PROSPECTS OF RESEARCH

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПАМЯТНИК ОХМИК: ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Նարինե Սարգսյան
Narineh Sarkisian
Наринэ Саркисян

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Գիտությունների ազգային ակադեմիա, Հայաստան
Institute of Archaeology and Ethnography, National Academy of Sciences, Armenia
Институт археологии и этнографии, Национальная академия наук, Армения

narineh.sarkisian@iae.am

Ներկայացվել է՝ 02.02.2026; գրախոսվել է՝ 19.05.2026; ընդունվել է՝ 15.07.2026

Received: 02.02.2026; Revised: 19.05.2026; Accepted: 15.07.2026

Представлено: 02.02.2026; рецензировано: 19.05.2026; принято: 15.07.2026

© Հեղինակ, 2026: Տարածվում է Creative Commons Attribution 4.0 Licence-ի պայմաններով

© The Author, 2026. Distributed under the terms of Creative Commons Attribution 4.0 Licence

© Автор, 2026. Распространяется на условиях Creative Commons Attribution 4.0 Licence

DOI: 10.53548/0320-8117-2026.2-288

Ամփոփում – Հողմիկ բնակավայրը գտնվում է Շիրակի մարզի Ամասիա քաղաքից 4 կմ հարավ-արևելք, Ախուրյան գետի Նիլի վտակի աջ ափին տեղակայված ժայռոտ հրվանդանին, ծովի մակերևույթից մինչև 2000 մ բարձրության վրա: Հողմիկը պեղել է հնագետ Հայկ Հակոբյանը 1987–1992, 2006–2015 թթ. և թվագրվում է մ.թ.ա. II – մ.թ. IV դդ.: Հողմիկի անտիկ մշակույթը և տնտեսությունն ուսումնասիրելու նպատակով շրջանառության մեջ է դրվել անցյալում պեղված նյութը, և հնագիտական գտածոների ու ճարտարապետական առանձնահատկությունների համալիր քննության շնորհիվ ճշտվել հուշարձանի մշակութային նշանակությունը: Հայաստանի անտիկ դարաշրջանի ուսումնասիրության շրջանակում պեղումների և համապատասխան հետազոտությունների շեշտը հիմնականում դրվել է քաղաքների (մասնավորապես մայրաքաղաքների), արքայական և այլ ամրոցների վրա: Հողմիկը պատկանում է այն եզակի շարքային (գյուղական-ավանային) հուշարձանների թվին, որոնք համակարգված պեղումների են ենթարկվել: Այս առումով՝ այն արժևորվում է որպես անտիկ Հայաստանի ուսումնասիրված բնակավայրերի համակարգային լուսաբանման կարևոր աղբյուր: Նույնքան կարևոր է այն հանգամանքը, որ բնակավայրը տեղակայված է եղել հարավ-հյուսիս առանցքով ընթացող պատմական ճանապարհներից մեկի վրա, ինչը հնարավորություն է ընձեռում մեկնաբանելու հուշարձանի տնտեսական, մշակութային և այլ առնչությունները Հայաս-

տանի և այլ երկրների համաժամանակյա բնակավայրերի հետ: Հուշարձանի հետագա համալիր ուսումնասիրությունը կարող է էականորեն նպաստել անտիկ Հայաստանի գյուղական-ավանային բնակավայրերի մշակութային և տնտեսական համակարգի առավել ամբողջական վերակազմությանը:

Abstract – Hoghmiik is located 4 km southeast of the city of Amasia in the Shirak region of RA, on a rocky plateau, on the right bank of the Akhuryan river's tributary' Nili, at the altitude of up to 2000 m above sea level. Hogmik was excavated by Hayk Hakobyan in 1987–1992 and 2006–2015, in frames of two – eastern and western excavation areas. The site dates back from the 2nd century BC to the 4th century AD. Within the framework of the study of the Classical culture of Armenia, the emphasis of excavations and relevant research was mainly placed on cities, particularly capitals (Armavir, Yervandashat, Artashat), royal and other types of fortresses (Garni etc.). Basically, with the exception of Karchaghbyur and Tsaghkahovit, Hoghmik belongs to the unique ordinary (rural-township) sites that have undergone systematic excavations. In that sense, it is valued as an important source of systematic coverage of the least studied types of settlements of ancient Armenia. It is equally important that the settlement was located on one of the historical roots running by the South-North axis, which provides an opportunity to illuminate its economic, cultural and other relations with the neighbouring settlements of ancient Armenia and adjacent regions. The further comprehensive study of the site may significantly contribute to a more complete reconstruction of the cultural and economic system of rural-township settlements in Ancient Armenia. The introduction of the Hoghmik materials into scientific circulation provides an important foundation for the further investigation of a number of still insufficiently studied issues in the archaeology of Classical period Armenia.

Аннотация – Охмик расположен в 4 км к юго-востоку от города Амасия Ширакского региона РА, на скалистом плато правого берега Нили, притока р. Ахурян, на высоте 2000 м над уровнем моря. Охмик был выявлен в результате раскопок Айком Акопяном в 1987–1992 и 2006–2015 гг. и датируется II в. до н.э. – IV в. н.э. С целью изучения античной культуры Армении археологические исследования проводились в основном на территориях городов, в частности столиц (Армавир, Ервандашат, Арташат), а также царских и иного типа крепостей (Гарни и пр.). Фактически, за исключением Карчагбюра и Цахкаовита, в ряду исследованных археологических памятников Охмик относится к уникальным рядовым (сельско-поселковым) памятникам, подвергавшимся систематическим раскопкам. В этом плане он расценивается как важный источник освещения наименее изученного типа поселений древней Армении. Не менее важным является и то обстоятельство, что поселение располагалось на одной из исторических дорог, проходящих по оси Юг–Север, что дает возможность осветить его экономические, культурные и другие связи с соседними поселениями античной Армении и сопредельных регионов. Дальнейшее комплексное изучение памятника может существенно способствовать более целостной реконструкции культуры хозяйственной системы сельского поселения памятников античной Армении.

Հիմնաբառեր – Շիրակ, Հոդմիկ, Հ. Հակոբյան, բնակավայր, ճարտարապետություն:

Keywords – Shirak, Hoghmik, H. Hakobyan, settlement, architectural features.

Ключевые слов – Ширак, Охмик, А. Акопян, поселение, архитектура.

Ներածություն

Հողմիկ հնավայրը գտնվում է ՀՀ Շիրակի մարզի Ամասիա քաղաքից 4 կմ հարավ-արևելք, Ախուրյան գետի Նիլի վտակի աջ ափին տեղակայված ժայռոտ հրվանդանին, ծովի մակերևույթից մինչև 2000 մ բարձրության վրա (նկ. 1): Այն անասնապահական գոտում է, գերազանցապես ծառազուրկ և սևահող ալպյան մարգագետինների միջավայրում: Այստեղ հաճախակի են ուժեղ քամիները, սովորական է երկարատև ձմեռը: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ այս տեղանքն ու կլիման վերջին երեք հազարամյակում էական փոփոխությունների չեն ենթարկվել, իսկ տնտեսական կացութաձևը չի փոխվել առ այսօր՝ հացաբույսերի, տեխնիկական բույսերի մշակում և մաստու-կաթնատու անասնապահություն: Սակայն տեղանքը նախկինում մասամբ եղել է անտառապատ: Կյանքը Նիլի գետակի ավազանում շարունակաբար ընթացել է մինչև միջնադար: Հողմիկ գյուղի հարավային եզրին հայտնաբերվել է վաղ միջնադարյան խեցեղեն, իսկ Գոգիովիտ գյուղում բնակիչները գտել են Սասանյան Խոսրով II-ի արձաթե դրամը:

1987–1988 թթ. Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի նորակառույցների հնագիտության բաժինը ուսումնասիրություններ կատարեց Ամասիայի շրջանի Զրաձոր և Հողմիկ գյուղերի տարածքում (Հակոբյան, Վարդանյան 1989, 61): Հողմիկը մանրազնին հետազոտության ենթարկվեց երջանկահիշատակ հնագետ Հայկ Հակոբյանի կողմից 1987–1992, 2006–2015 թթ. երկու՝ արևելյան և արևմտյան տեղամասերում: Արևելյան՝ հիմնական տեղամասի 111 և արևմտյանի 30 պեղավայրերը միասին կազմեցին 3050 մ² մակերես: Մինչդեռ հնավայրի ողջ մակերեսը զբաղեցում է մոտ 10 հա: Այստեղ, մշակված դաշտի զանազան հատվածներում մշակութային շերտի հաստությունն ունի պահպանվածության տարբեր աստիճաններ ու խորություններ՝ արևելյան տեղամասում՝ 0.35–1.80 մ, իսկ արևմտյանում՝ ավելի քան 4 մ:

Հնավայրը թվագրվում է մ.թ.ա. II – մ.թ. IV դդ.:

Պեղումների հիմնական փուլերը

1987–1992 թթ. պեղված կառույցների ցանցը, համաձայն հետախուզական տվյալների, կազմում էր ողջ հնավայրի ընդհանուր մակերեսի 10–15%-ը: Այստեղ մի փողոցով միմյանցից բաժանված շինությունները պայմանականորեն տրոհված են արևմտյան և արևելյան համալիրների: Արևելյանը պահպանված հատվածներից հնագույնն է՝ հիմնադրված դեռ մ.թ.ա. II դ. (նկ. 2, 3): Նրա ընդարձակ սրահներին բնորոշ են չորսական զույգ սյուներ, կից պատերի երկայնքով շարված մաստաբա-նստարաններ և քարե հարթակներ (Հակոբյան 2001, 56):

Փողոցի մյուս կողմում բացված արևմտյան համալիրում, հս-հր և աե-ամ առանցքների երկայնքով կառուցված էին սենյակների և սրահների շարքեր, իսկ դրանց կից՝ միջանցքներ ու պահեստային շինություններ: Համալիրը հաստ պատով անջատվում էր ներքին բակից, որտեղ հայտնաբերվեցին մի շարք դամբարաններ:

Երեք շինարարական հորիզոններով ներկայացված հնավայրում ի հայտ եկած հնագիտական նյութը բազմազան է՝ տարատեսակ տեղական և ներմուծված խեցեղեն, քարե անոթներ, կենդանական մնացորդներ, կավե արձանիկներ, օստրակոն և այլն (Akopjan 2000, 24):

2006–2015 թթ. պեղվեց արևմտյան տեղամասը (նկ. 5): Ուղղանկյուն ուրվագծերով փոխհատվող և պարսպի մեջ ներառված ներքին բակում կառուցված են հարթակներ, տնտեսական ու պահեստային նշանակության շինություններ: Հնավայրի ճարտարապետական մնացորդների շերտագրական դիտարկումը, ինչպես նաև ուղեկցող հիմնական նյութի՝ խեցեղենի վերլուծությունը թույլ են տալիս եզրակացություններ անել «արևմտյան համալիրի» ժամանակագրության վերաբերյալ: Հնավայրի այս հատվածում առկա են հինգ շինարարական հորիզոններ՝ ներկայացված մ.թ.ա. II դարի վերջի կամ I դարի հնագիտական մնացորդներով: Սրանց հաջորդող՝ մ.թ. I–II դարերի շերտերը և ուղեկցող նյութը ծածկված են II–III և III–IV դարերի կառույցներով և հուշարձանն ամփոփող քարե կլոր *օղակների* կամ *աղեղների* տեսք ունեցող շինություններով: Ավելի հստակ՝ այս իրավիճակն ամրագրված է արևմտյան համալիրի հյուսիսային քառակուսիներում: Սրանց հաջորդող երկու հորիզոնները վերաբերում են մ.թ.ա. II դարի վերջից մինչև մ.թ. IV դարի առաջին տասնամյակները:

Հուշարձանի հատակագծի վրա նշված են առկա բոլոր շերտերն ու ենթաշերտերը՝ միմյանց հաջորդող հորիզոնական համալիրները: Հատակագծի վերնամասում ձախից տրված է դրանց կառուցման հաջորդականությունը (նկ. 4):

Նյութական մշակույթի գտածոները

Հուշարձանի ամենազանգվածային նյութը խեցեղենն է: Այն խիստ բեկորային է, սակայն հնարավորություն է տալիս դրանք տիպաբանել ու թվագրել: Մինչ այժմ չի կատարվել հուշարձանի համապատասխան շերտերի բացարձակ (ռադիոածխածնային) թվագրությունը: Հետևաբար, հուշարձանը թվագրող հիմնական և միակ հուսալի եղանակը շերտագրական, տիպաբանական ու վիճակագրական ուսումնասիրությունն է:

Խեցեղենի տեսականին բազմազան է: Այն ընդգրկում է փոքր թաս-ըմպանակներ, քրեղաններ, սափորներ՝ ինչպես, օրինակ, դարչնագույն, բաց դեղնավուն, նրբախեցի սափորներ, կճուճներ, տարբեր չափերի կարասներ, շարժական կրակարաններ, սաջեր:

Տևական պեղումների ընթացքում Հողմիկի նյութական մշակույթը, գտածոների ծավալուն խմբերը մնացել են գրեթե անտիպ, միաժամանակ, այդ հուշարձանի նշանակության և գործառույթի վերաբերյալ առկա են տարաբնույթ եզրահանգումներ: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը՝ կարևորում ենք Հողմիկի մշակույթի առանձին ճյուղերի մանրամասն, համապարփակ քննությունը և դրա հիման վրա՝ բնակավայրի իրական բնութագրի ճշգրիտ բացահայտումը՝ գոյատևման ժամանակագրական ողջ լայնությամբ:

Հողմիկ բնակավայրը կարևորվում է ևս մեկ հանգամանքով: Պատմական Շիրակից դեպի Սև ծով տանող հին ճանապարհներից մեկն անցնում էր Ամասիայի շրջանով, թերևս հենց Հողմիկ գյուղի և հնավայրի կողքով (Զարդարյան 1996, 10–11): Ի թիվս այլ վկայությունների, 1996 թ. հայտնաբերվեց մի լեռնային ճանապարհ, որը, ձգվելով մոտ 10 կմ, իջնում էր ներկայիս Մայիսյան գյուղի մոտ՝ դեպի Շիրակի դաշտավայր (Հակոբյան 1987–2015, Հաշվետվություն 2006): Ճանապարհի մի փոքր հատված պահպանվել էր կողքին դրված եզրաքարերով հանդերձ: Հողմիկի հաղորդակցական ներուժի հնագիտական քննությունը հնարավորություն կընձեռի լուսաբանելու հնարավոր առնչությունների առկայությունը անտիկ Հայաստանի և հարակից այլ շրջանների բնակավայրերի հետ:

Թանգարանային հավաքածուն

Հողմիկի նյութերի մի մասը պահվում է Շիրակի երկրագիտական թանգարանի պահոցներում, մյուս մասը՝ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտում: Ոսկրաբանական նյութը (բացառությամբ 1987 թ. պեղածոների) չի հետազոտվել և պահվում է ՀՀ ԳԱԱ կենդանաբանության ինստիտուտում՝ հետագայում քննության առնելու նպատակով: Իսկ ութ դամբարաններից հայտնաբերված մարդաբանական նյութերը գտնվում են ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարությանն առընթեր Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պահպանության ծառայության պահոցներում ու Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտում: Այս նյութերը նույնպես մինչև այսօր չեն ուսումնասիրվել:

Արխիվային նյութերը

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվում են պահվում Հ. Հակոբյանի՝ 1987–1992 և 2006–2015 թթ. պեղումների հաշվետվությունները (օրագրեր, հաշվետվություններ, գծագրեր, լուսանկարներ): Դրանք կարևոր են հուշարձանի նպատակային քննության տեսանկյունից: Էական նշանակություն ունեն նաև հեղինակի կատարած համեմատական ուսումնասիրությունները նույն ժամանակաշրջանով թվագրվող այնպիսի հուշարձանների հետ, ինչպիսիք են Կարճաղբյուրը, Բենիամինը, Ծաղկահովիտը (Հակոբյան 1987–2015):

Եզրակացություններ

Անտիկ Հայաստանի ուսումնասիրության ընթացքում շեշտը հիմնականում դրվել է քաղաքների (մասնավորապես մայրաքաղաքների), արքայական և այլ տիպի ամրոցների վրա: Հողմիկը պատկանում է այն եզակի շարքային (գյուղական-ավանային) հնավայրերի թվին, որոնք համակարգված պեղումների են ենթարկվել: Կարևոր է նաև այն հանգամանքը, որ բնակավայրը տեղակայված է եղել հր-հս առանցքով ընթացող պատմական ճանապարհներից մեկի վրա, ինչը թույլ է տալիս լուսաբանելու տնտեսական և մշակութային առնչությունները: Հետագա աշխատանքները հնարավորություն կընձեռեն խորապես քննե-

լու այս կարևոր հուշարձանի դերը Հայկական լեռնաշխարհի համաժամանակյա զարգացումների համատեքստում:

Շնորհակալական

Շնորհակալություն ենք հայտնում պ.գ.թ. Մկրտիչ Զարդարյանին և պ.գ.դ. Արսեն Բոբոխյանին՝ խորհուրդների և ուշագրավ դիտարկումների համար:

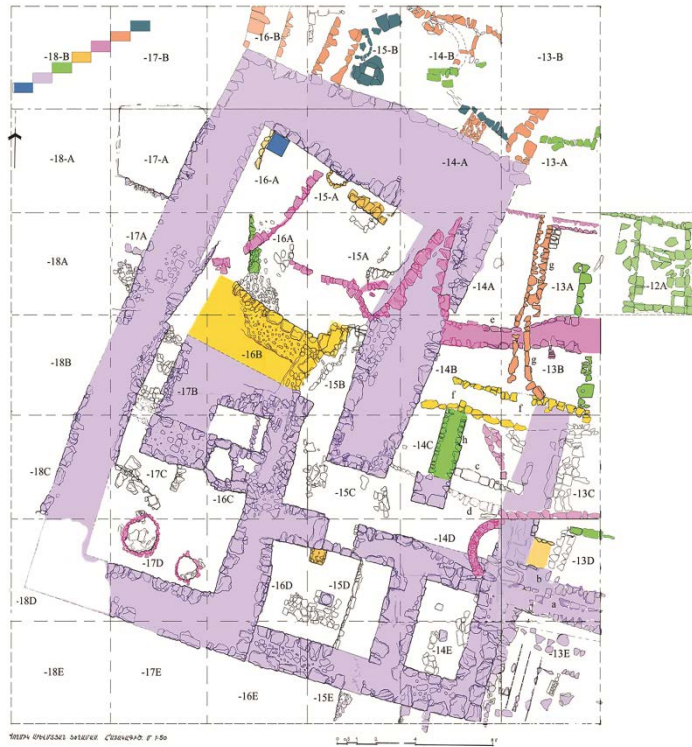
Նկ. 1. Հողմիկի տեղադրությունը Շիրակի մարզում

Նկ. 2. Հողմիկի արևելյան համալիրի հատակագիծը
(Հակոբյան 1987-2015, գծագիրը՝ 1987 թ.)

Նկ. 3. Դրվագ Հողմիկի արևելյան համալիրի պեղումներից
(Հակոբյան 1987-2015, գծագիրը՝ 1987 թ.)

Նկ. 4. Հողմիկի արևմտյան համալիրի հատակագիծը. նշված են բոլոր շերտերն ու ենթաշերտերը (Հակոբյան 1987–2015, գծագիրը՝ 2015 թ.)

Նկ. 5. Դրվագ Հողմիկի արևմտյան համալիրի պեղումներից, 2013 թ. (Հակոբյան 1987–2015, գծագիրը՝ 2013 թ.)

Գրականություն/References/Литература

1. Զարդարյան Մ. 1996, Շիրակը առաջավորասիական ինտեգրացիոն համակարգում (մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակ), Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը, Հանրապետական երկրորդ գիտաժողով, զեկուցումների թեզիսներ, Գյումրի, 10–11:
Zardaryan M. 1996, Shirak in the Near-Eastern Integration System (1st Millennium BC), The Historical and Cultural Heritage of Shirak, Second Republican Conference, Abstracts of Reports, Gyumri, 10–11 (in Armenian).
2. Հակոբյան Հ. 2001, Հին Հայաստանի սյունազարդ դահլիճները և Հողմիկի տաճարային համալիրը, Պատմության և մշակույթի հարցեր, Գ. Տիրացյանի հիշատակին նվիրված գիտաժողովի զեկուցումներ, Երևան, ԳԱԱ հրատ., 49–56:
Hakobyan H. 2001, The Columned Halls of Ancient Armenia and the Hoghnik Palace Complex, Issues of History and Culture, Reports of the Conference Dedicated to the Memory of G. Tiratsyan, Yerevan, NAS Publishing House, 49–56 (in Armenian).
3. Հակոբյան Հ., Վարդանյան Ռ. 1989, Հողմիկի հելլենիստական հուշարձանի պեղումների նախնական արդյունքները, ՀՀ դաշտային հնագիտական և ազգագրական աշխատանքներ, 1987–1988 թթ., Ձեկուցումների թեզիսներ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 61–63:
Hakobyan H., Vardanyan R. 1989, Preliminary Results of the Excavations of the Hellenistic Site Hoghnik, Field Archaeological and Ethnographic Works in the Republic of Armenia, 1987–1988, Abstracts of Reports, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 61–63 (in Armenian).
4. Հակոբյան 1987–2015, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվ, Հայկ Հակոբյանի ֆոնդ, ց. 1, գ. 1–7, 1–379 (ծեռագիր և թվային):
Hakobyan 1987–2015, Archives of the Institute of Archaeology and Ethnography, Hayk Hakobyan Collection, L. 1, W. 1–7, 1–379 (Manuscript and Digital) (in Armenian).
5. Akopjan H.P. 2000, Die Tempelanlagen von Ochmik in Armenien, Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan, Band 32, 21–35.